

Innledning: Hva er en stat?

Sosiologen Max Weber kom frem til at voldsmonopol i et bestemt, avgrenset geografisk område var hjørnesteinen i en stat. Videre kan man legge til at en stat bør ha noe mer enn bare dette. En stat har også et militære og et rettsapparat knyttet til den politiske lederen for å håndheve dette voldsmonopolet. Statsbegrepet innebærer også en utbygget administrasjon rundt en konge, fyrste eller annet overhode. For å kunne opprettholde denne makten på det økonomiske plan, er det som regel (som en del av administrasjonen) en form for tributinnkreving.

Før jeg skal se litt nærmere på de ulike landene og i hvilken grad de kan oppfylle denne statsbeskrivelsen, kan det være verdt å nevne et par ting. De fleste historikere som har forsket på statsutviklingen i denne tidsperioden mener vi må senke kravene for hva vi kaller en stat. Hvis vi skulle ha fulgt Max Webers statsdefinisjon, ville ingen av de Europeiske landene falle inn under begrepet. Jeg vil derfor omhandle dette som en prosess, hvor man heller ser etter hendelser og tendenser til utvikling *mot* denne beskrivelsen av en stat. Da jeg fokuserer på først og fremst det politiske, er det viktig å si noe om det økonomiske grunnlaget og forutsetningen. Nyvinninger som plogen, seletøyet til hesten og skifte til treskiftebruk skaper en befolkningsvekst som lager grunnlaget for ressursene kongen og den voksende staten kan benytte seg av. Byene som vokser frem på 1000-tallet i Europa er også en viktig delforklaring både på behovet for en mer utbygget stat ved at kongen kan utnytte det økonomiske utbyttet de første kapitalistiske byene gir. Det sistnevnte er noe som vi ser klart mye senere på 15-1600-tallet, men som vi ser linjer til som starter i denne tiden. I tiden rett før svartedauen, har trolig denne veksten nådd et midlertidig tak eller stagnasjon, som igjen legger statsutviklingen i "pestperioden" litt i dvale i noen få år, når ca 60% av Europas (og 2/3 av Norges) befolkning dør som følge av den første pestepidemien.

Norge

Statsutviklingen i Norge var en lang prosess med ulike konger og aktører involvert. Lenge var Norge delt i ulike, og ofte rivaliserende, høvdingedømmer. Hva som skiller et høvdingedømme fra et kongedømme ligger først og fremst i at de i mindre grad har en maktsentralisering, utbygget administrasjon og militære, samt et betydelig mindre territorium å herske over. Norge var i den tidlige perioden preget av tre store maktsentra konsentrert rundt høvdingedømmer. Ved Lade i Trondhjem hersket de mektige ladejarlene helt opp til Ballangen. Et annet stort maktsentrum var Vestlandsrikene, og til sist de litt isolerte opplandene (rundt dagens oppland og hedmark). Fra sagalitteraturen fortelles det også om mektige riker i Vestfold, og det er funnet mange store gravhauger rundt Tønsberg som kan støtte dette. Likevel må det nevnes at Viken (områdene rundt dagens Porsgrunn, deler av nedre Telemark, Vestfold, Østfold og Båhuslen) lenge var et dansk territorium. Via handel, plynding og erobring vokser høvdingedømmene, og vi ser ulike høvding konkurrere om større områder og overherredømme over de andre.

I første rekke kan vi se på den territorielle samlingen i en litt forenklet utgave. Harald Hårfagre kan sies å være det første leddet i rekken av Norges "rikssamlingskonger", som avsluttes territorielt ved Harald Hardråde, og endelig i maktkonsolidering da Håkon Håkonssen lar seg krone med kirken i ryggen i 1247. Hardrådes sønner, Eirik blodøks og Håkon Adalsteinsfostre (den englandsoppfostrede) klarte i liten grad å holde på territoriet faren var konge eller hadde overherredømme over. Den sistnevnte sønnen fikk derimot noe å si som den første av forgangsmenne for kristningen av Norge. Riktignok er det ikke før vi kommer til Harald Hardråde på 1000-tallet at vi kan snakke om en virkelig territoriell samling av Norge. Med Harald Hardråde utvides rike (ifølge endel historikere) fra Vestlandet, og ikke fra Vestfold, slik eldre historikere og sagalitteraturen påstår. Man skal her merke seg at Snorres kongesagaer var skrevet som en hyllest til Håkon Håkonsson, og at det skulle styrke og legitimere hans makt, og at de derfor muligens skapte denne fiksjonen. Det viktigste her, er likevel at han nedkjemper ladejarlene og sitter til slutt med kontrollen over Viken, Trønderlag og Opplandene. Han forsøker også å utvide over Norges landegrensler mot det kjente slaget han taper ved Stamford bridge i England i 1066.

Fra omtrent 1047-1130 er Norge styrt i stor grad av mer stabile samkongedømmer, på tross av noe rivalisering. Norge kan enda ikke kalles annet enn en territoriell samling, og området går fra 1130 inn i en mer ustabil fase ved det som kalles innbyrdesstridene. Dette var en rekke borgerkriger som utspilte seg rundt konger og deres allierte i stormannsfraksjoner om hvem som skulle ha

kongemakten. Rundt 1050 regner vi at de økonomisk viktige vikingtoktene tar slutt. Dette, sammen med en tronefølgerlov som lar alle sønner av konger gjøre krav til tronen, skaper stor konflikt og splittelse i Norge. Dette trekket ved borgerkriger, ser vi også i de andre nabolandene i nord, ved omtrent samme tid. De viktigste trekkene med tanke på statsutviklingen kommer ved de nye tronefølgerlovene som blir et produkt av disse stridighetene. Først ved Magnus Erlingsson i 1160-årene forandres loven med kirken som støttespiller mot primogentur (at kongen skal være ektefødt sønn). Det merkelige her, er at kirken støtter Magnus Erlingsson, enda han er uektefødt sønn av Erling Bårdsson. I årene da investiturstriden herjer, kommer Magnus Erlingssons rival Kong Sverre også i konflikt med kirken. Sverre hadde kommet til makten etter slaget ved Fimreite i 1182 da Magnus Erlingsson med 2000 av sine menn, dør i slaget.

Det paradoksale ved kirkestriden og maktkampen rundt investiturstriden på midten av 1100-tallet (som av "investitur" går ut på hvem som skulle ha lov til å innsette biskoper og geistelige), er at begge parter, både konge og kirke sammen spiller en viktig rolle i statsutviklingen. Kongen, ved at han via en kristelig ideologi kan sette seg selv på toppen i samfunnet som Guds øverste utvalgte hersker, og dermed har et sterkt religiøst grunnlag som legitimering av hans makt. Kirken, på den annen side, tjener på kongens Landsfredslover og evne til å skape ro i landet, samt hans beskyttelse, da kirken på denne tiden hadde en betydelig svakere hærstyrke, som også minskes i takt med statens økende voldsmonopol. Maktkampen er likevel forståelig da de begge forsøker å sikre seg den økonomiske gevinsten i form av bøter. Men dette kommer jeg tilbake til litt senere.

I 1239, etter å ha kjempet ned opprørsgrupper som birkebeinerne, snur lendemannen Skule Bårdsson seg i mot kongen. I 1240 blir Skule Bårdsson drept og med Håkon Håkonsson som rikets enekonge, regner vi innbyrdesstridene for over. Mange stormenn hadde blitt drept i borgerkrigene, og Håkon Håkonsson kunne nå skifte ut hele aristokratiet og styrke sin kongemakt. Ved å innføre en ny tronefølgerlov med arvekongedømme med første ektefødte sønn som arvtaker, rydder han fremtidige stridigheter av veien, og bidrar til å styrke staten mot en mer stabil periode.

I perioden fra 1260-1280 er en oppgangstid for Norge, og vi ser også er viktige trekk i statsutviklingen. Tidligere hadde leidangen (sjømilitæret organisert i skipreider som tributt) kommet i stand trolig under Håkon Adelsteinsfostre. Administrasjonen var bygget rundt lendemannen og årsmannen, som fra nå av blir erstattet av sysselmannen, som tar over lendemannen og årsmannens funksjoner med innkreving av oppebørsel, påtalemyndighet på tinget, organisering av leidangen, forvaltning av veitslegårder eller kongsgårder. Vi ser her klare trekk til en utbygging av administrasjonen, som blir enda sterkere i det kongen får på plass et råd bestående av blant annet feird, biskop og merkesmenn, i tillegg til et skattekontor/finansorgan.

Hvis man ser på rettsvesnet, så ser man en sterk utvikling i Norge som øker i takt med kongens politiske makt. Tidligere var det vanelig å løse konflikter via feider, men fra nå av tok staten over denne delen av rettshåndhevelsen. Men hvor mye kontrollerte staten egentlig? Hvis man ser på de første tingene i Norge var disse sterkt preget av lokalt selvstyre. På alltingene på bygdene kunne alle frie menn møte opp. I motsetning var lagtingene mer lukket. Frostatinget og gulatinget blir begge omgjort til representasjonsting, som blir en slags forløper for stenderforsamlinger og demokratisk utvikling. Med Magnus Lagabøte får Norge sin første landslov i 1274, dette en lov som gjelder for hele riket. Tidligere var det egne lover for både frostatinget, og gulatinget, og fordelingen med å ha en riksdekkende landslov øker også statens inntekter fra bøter. For å ta et lite tilbakeblikk er det her konflikten med kirken blir noe mer synelig. Reformbevegelsen i kirkevesnet ønsket mer frihet for kirken fra statsmakten, og ønsket blandt annet skattefritak og egen geistelig domstol for kirkesaker. Dette ville svekke kongens makt både på det symbolske og det økonomiske, men endte uansett med at det ble en kirkerett, eller kanonsk rett i tillegg til det ordinære rettsapparatet.

Sønnen til Magnus Lagabøte, Håkon 5. Magnusson er den siste Norske kongen i sverre-ætta, da han ikke etterlot seg noen sønn til å arve riket. I juni 1319 går Norge inn i en personalunion med Sverige via den såkalte "osloavtalen", etter Håkon 5. død. Politisk går Norge inn i en tid som ofte er blitt omtalt som starten på selvstendighetstapet, og en nedgangstid hvor den norske stat ikke lenger er så synelig, men blir likevel formet politisk gjennom unionstiden.

Det aller viktigste statsutviklingsmomentet Norge fikk ut av unionstiden, kom litt senere enn vår periode. Nemlig de to forfatningsbrevene med kroningsbrevet og unionsbrevet, som uttrykker de politiske retningene innen monarki (regimen regale, at makten ligger først og fremst hos en konge) og riksrådskonstitusjonalisme (regimen politicum, at makten er delt mellom kongen og "folket" gjennom et riksråd)

England

England var på 900-tallet preget av ulike kongedømmer som delte landet i flere riker. Man kan spekulere i om vikingens plyndringstokter og med den danske vikingkongen Knut den mektiges erobring av England, kan ha virket som en pådriver til statsdannelse som ledd i å samle landet under en konge, for å kunne forsvare øya.

Kun tre uker etter Harald Hardrådes erobningsforsøk i 1066, tar William erobreren, også kalt bastarden, over makten som enekonge i England. Fra Normandie tar han med seg adlige og bygger opp et føydalt system i landet, men med en betydelig sterkere og mer direkte makt, ved at han både innsetter et embetsverk tilknyttet kongen og gir len til kronvasaller. Denne politiske genistreken fører landet mot den delen av statsbegrepet som sikter mot et utbygget embetsverk under kongen.

Når det kommer til religionens innflytelse av kongsideologien, får den også her mye å si for kongens legitimering av makt. En utbredt tanke er at hvis du krenker kongen, så krenker du også inndirekte Gud. Dette får enormt mye å si ved et annet trekk ved statsutviklingen, nemlig krig. Krig som statsutviklende trekk ser vi spesielt godt ved å se på rivaliseringen mellom Frankrike og England, og det mest interessante er nok at det ikke er krig direkte som skaper statsutvikling, men gjennom inndirekte prosesser som øker ved krig. Gjennom uttallige kriger får de for første gang testet ut landens ressursmobiliserende krefter. I likhet med de fleste europeiske land, øker skattetrykket ut over perioden til å betale for store leiehærer, borgbygging og kostbare beleiringskriger. De økte og nye skattene blir forsvart ved at man sammen måtte støtte opp om Englands kongedømme og i følge ideologien, Guds utvalgte mann og dermed også Guds vilje. Krigen skaper dermed også et økt behov for kyndige skrivere og embetsmenn til å ha kontroll på finansene.

I 1215 skjer det noe helt avgjørende i England, som fikk stor betydning for statsutviklingen også frem mot moderne tid. I dette året vendte Kong Johan tomhendt hjem etter å ha forsøkt å gjenerobre viktige len i Frankrike. Dette fikk de adelige lensherrene til å rase mot kongen. Det kuliminerte i et adelsopprør i London, og resulterte i "Magna Carta". Magna Carta var en slags håndfestning eller tidlig forløper til konstitusjon, som endret maktbalansen mellom konge, og i første rekke adelen. Det ble lovfestet at kongen skulle ha godkjenning før innføringen av nye skatter, og at alle frie menn ikke skulle kunne bli straffet uten lov og dom. Her ser vi grunnlaget for det engelske parlamentet med "house of lords" og "house of commons".

For å overholde retten til at ingen frie menn skulle kunne bli straffet uten lov og dom, kommer vi til utviklingen av rettsapparatet i England. Selv om England, i likhet med deler av Italia var tidlig ute med et slags feidevesen, ligger de litt etter resten av Europa en liten stund. I hvertfall hvis vi sammenlikner med Frankrikes rettspraksis. England utvikler tidlig et rettsystem med bruk av en lokalt rekruttert jury. Men juryen var ikke tilstede hverken under rettsaken, eller med på å møte vitner og andre parter i en sak.

Frankrike

Allerede før vår periode, på 700-800-tallet er Frankrike regjert av Karolingerne, ledet av Karl Martell. Det var disse som innførte det vi i dag kaller føydalsystemet. Via en sermoni, såkalt homageum, knyttet kongen en kronvasall til seg i et trosskapsforhold. Kronvasallen lovet å støtte kongen militært, som regel som en ridder, mot at kongen gav trygghet og beskyttelse. Et svært viktig trekk her, er også at kronvasallene også fikk et len, et geografisk område, gjerne i form av et gods med tilhørende jordeiendom, til sin disposisjon. Videre kunne kronvasallen knytte et trosskapsbånd ved å selv være herre, og skaffe seg en vasall. Dette systemet var i starten statsdannende, ved at man gjennom vasallene fikk kontroll over store deler av Frankrike, og å demme opp mot trusselen fra muslimene i øst. Men da kongen ikke hadde noe direkte kontroll, og makten fordeles nedover i føydalsystemet, virker dette systemet svært desentraliserende. Dette kan være med på å forklare hvorfor blant annet Frankrike er et unntak, når det kommer til det europeiske statsutviklingstrekket med felles lovverk. Frankrike blir delt opp i mange ulike lensområder nærmest som små selvstående provinser med egne domstoler og lovverk for sitt område. Tributen ble også krevd inn i hvert len, og gikk svært sjeldent hele veien opp til kongen. Dette trekket setter en brems på videre statsutvikling i landet, og det er ikke før pestens herjinger at vi ser at sosiale strukturer som etter pesten bryter opp både livegenskapene (bønder som var bundet til å arbeide på jorda under en gods, eller lensherre) og føydalismen som system.

Det skal riktignok nevnes at Frankrike hadde en rekke andre trekk mot statsutvikling. Dette kommer frem ved at det i franske domstoler var langt mer vanelig med bevisføring. Dette er del i en

modernisering og styrking av rettsvernet, som vi via definisjonen kan se som et viktig trekk for en stat med voldsmonopol.

Tyskland

Tyskland er i denne perioden en del av det som kalles det Tysk-romerske keiserdømmet, med otto som første keiser rundt 800-tallet. Dette er et enormt stort område og har den utfordringen at det med dårlige kommunikasjoner lar seg vanskeligere styre direkte. Fyrstedømmer med stor autonomi og store likhetstrekk med det føydale frankerike, preger landet. Keiseren oppretter her en ideologi med paven som lar han i teorien styre som hellig romersk-tysk keiser med drømmer om å sikre Tyskland et imperie i romersk stil. Dette blir heller ikke her tilfellet, da mektige fyrster bare i teorien svarer til keiseren, og mange snur seg mot han, blant annet i striden mellom keiseren og paven litt senere i europeisk historie.

Når det kommer til rettsvesen får det tysk-romerske keiserdømmet en felles lovverk, i tillegg til det som blir bestemt i de mer autonome nord-tyske provinsene.

Oppsummering og konklusjon

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å gi en kort beskrivelse på hva som kjennetegner en stat. I likhet med mange historikere, måtte jeg si meg enig i at det var mest hensiktsmessig og se på tendenser og viktige hendelser som tenderer mot denne statsbeskrivelsen, da jeg i oppgaven prøvde å besvare de fire ulike europeiske landenes statsutvikling i perioden fra ca 900-1350. Innledningsvis begrunnet jeg muligheten for en statsutvikling i det økonomiske og sosiale endringene som skjer rundt 1000-tallet, med vekt på befolkningsvekst for å kunne skape ressurser kongen og staten kunne ta tak i og utnytte for å fremme sin makt og kontroll. Denne prosessen kommer litt ulikt til uttrykk i de ulike landene, hvor Norge skiller seg ut, som på tross av å ha føydale trekk, ikke kan sies å ha hatt føydalisme, lik de andre landene. I alle land ser man maktkampene mellom konge og andre typer statsoverhoder i strid, før man får en territoriell samling under en konge, keiser eller fyrste. Gjennom tributinnkreving og leidang eller føydalsystemet og riddervesen, øker kongene voldsmonopolet sitt, og hvor man i Norge og England ser et statelig rettsapparat komme på plass. Gjennom en lang prosess og ofte borgerkriger, sikres og utvides makten, og man får (med unntak av Frankrike) egne landslover som skal gjelde for hele riket. Tiden rett før denne oppgavens periode slutter med svartedauen, har trolig denne veksten nådd et midlertidig tak eller stagnasjon, som igjen legger statsutviklingen i "pestperioden" litt i dvale, når ca 60% av Europas befolkning dør som følge av den første pestepidemien, og river opp de gamle føydale strukturene og jordbrukssamfunnet.